

Vrouw, Moeder en Abolitionist

*De rol van vrouwen binnen de negentiende-eeuwse
Nederlandse antislavernijbeweging*

Thomas Hurkx | 6253830

t.t.c.hurkx@students.uu.nl

Begeleider: Dr. Devin Vartija

Master's Thesis

MA History of Politics and Society

12.863 woorden

18 juni 2022

Universiteit
Utrecht

Voorwoord

Tijdens mijn bachelor- en masteropleiding heb ik altijd een interesse gehad in thema's rondom mensenrechten, dekolonisatie, en postkolonialisme. Ik wilde met mijn masterscriptie een bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat over deze onderwerpen, en tegelijkertijd meer aandacht geven aan de rol van vrouwen in de geschiedschrijving. Mijns inziens wordt de rol van vrouwen in de geschiedschrijving nog te vaak vergeten of onderbelicht. Toen ik las over de Nederlandse antislavernijgeschiedenis en later de vrouwenpetities tegen de slavernij, wist ik dat hier een interessant onderzoek in zat.

Daarbij ben ik mij terdege bewust van de gevoeligheden rondom deze onderwerpen, zowel wat betreft de Nederlandse slavernijgeschiedenis als vrouwengeschiedenis. Ook al moet je als historicus de bronnen in de contextuele kaders van de tijd analyseren, de manier waarop over de slavernij, tot slaafgemaakten en met name het lot van tot slaafgemaakten werd geschreven, ook door vooruitstrevende abolitionisten, is in veel gevallen op zijn minst pijnlijk en ongemakkelijk te noemen. In een aantal bronnen worden termen gebruikt die in de huidige tijd niet meer gebruikt kunnen worden en die ik daarom zo veel mogelijk heb proberen te mijden in mijn eigen tekst, maar zonder daarbij de primaire bronnen te censureren.

Daarnaast ben ik geenszins in de veronderstelling dat ik, als man, volledig recht kan doen aan de uitdagingen waar deze vrouwen mee worstelden, hun perspectief op de maatschappij, en hun positie in de antislavernijbeweging. Desalniettemin heb ik geprobeerd zo duidelijk en helder mogelijk te beschrijven wat ik in de primaire bronnen heb kunnen vinden.

Ik wil mijn begeleider Devin Vartija bedanken voor zijn enthousiasme vanaf de eerste dag, zijn onvermoeibare hulp en adviezen, en oprechte interesse in en betrokkenheid bij het proces. Door zijn vertrouwen heb ik de afgelopen maanden in de eerste plaats kunnen genieten van mijn onderzoek.

Utrecht, juni 2022.

Afbeelding voorpagina:

'Als niemand u ziet God ziet u'

Kop en schotel met antislavernij-afbeelding, Etruria Works, ca. 1853

<https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/NG-1994-53-B>

Abstract

Alhoewel de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving in die tijd in hoge mate sekse-gesegregeerd was, waardoor politiek engagement voor vrouwen verboden was en geacht werden zich alleen in de privésfeer van het huishouden te begeven, werden halverwege deze eeuw antislavernijverenigingen opgericht die uitsluitend uit vrouwen bestonden. In dit onderzoek staat de vraag centraal wat de rol was van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse abolitionistische beweging en hoe de bredere politieke betekenis van de betrokkenheid van vrouwen bij deze beweging kan worden geïnterpreteerd. Om deze vraag te beantwoorden, worden primaire bronnen zoals antislavernijtijdschriften en petitie voor de afschaffing geanalyseerd. Enerzijds zochten vrouwen de grenzen op van hun politieke zeggenschap en invloed op het publieke debat over de slavernij, en hoe zij ten opzichte van mannen een plek konden innemen in dit debat. Toen er meer aandacht kwam voor de rol van vrouwen in humanitaire narratieve over de slavernij, hadden vrouwen een unieke positie ten opzichte van mannen. Anderzijds verlegden vrouwen de grenzen van het politieke domein. Deze grenzen werden opnieuw uitgevonden door vrouwenpetities aan te bieden aan de koning. Vrouwen hadden in tegenstelling tot mannen geen politieke agenda omdat zij helemaal niet werden geacht zich bezig te houden met politieke aangelegenheden. Zodoende konden zij makkelijker bewegen in het politieke debat. Tegelijkertijd laat dit onderzoek zien hoe vrouwen in de negentiende eeuw door de opkomst van humanitaire narratieve ook reflecteerden op hun eigen positie als vrouw in de samenleving. Zij beseften hun relatieve vrijheid ten opzichte van tot slaafgemaakte vrouwen. Hierdoor was er minder aandacht voor het verbeteren van de eigen positie in de Nederlandse samenleving, maar gingen zij zich juist inzetten voor het lot van vrouwen die gebukt gingen onder de slavernij.

Inhoudsopgave

INLEIDING	4
HOOFDSTUK 1 <i>HET ONTSTAAN VAN EEN NIEUW POLITIEK LANDSCHAP</i>	9
EEN CONSTITUTIONELE VERSCHUIVING	9
ELITES, ABOLITIONISTEN EN POLITIEK	10
DE DYNAMISCHE RELATIE TUSSEN DE STAAT EN BURGERVERENIGINGEN.....	11
DE OPKOMST VAN ANTISLAVERNIJVERENIGINGEN	12
CONCLUSIE	13
HOOFDSTUK 2 <i>MEDELEVEN EN MEDEMENSELIJKHEID</i>	15
PETITIE VAN 130 ROTTERDAMSE VROUWEN IN 1842	15
HUMANITAIRE NARRATIEVEN OVER DE NEDERLANDSE KOLONIËN.....	17
CONCLUSIE	21
HOOFDSTUK 3 <i>VROUW, MOEDER EN DOCHTER</i>	23
PETITIE VAN 733 AMSTERDAMSE VROUWEN IN 1855	23
DE VROUW DIE GEEN MOEDER KAN ZIJN	25
SAMENWERKING TUSSEN MANNEN EN VROUWEN.....	28
CONCLUSIE	31
CONCLUSIE	32
BIBLIOGRAFIE	36

Inleiding

In 1863 schafte Nederland de slavernij in Suriname officieel af met de Emancipatiewet, hoewel tot slaafgemaakte mensen nog tien jaar onder staatstoezicht op de plantages moesten werken om de slavenhouders te ‘compenseren’ voor hun verlies. Tien jaar na de officiële afschaffing kregen ongeveer 47.000 mensen in het Caribisch gebied daadwerkelijk hun vrijheid.¹ Waar andere Europese koloniale landen als Engeland en Frankrijk dit al in respectievelijk 1833 en 1848 deden, was er lange tijd weinig publieke aandacht voor de afschaffing van de slavernij binnen de Nederlandse samenleving. De transnationale antislavernijbeweging was onderdeel van een grotere tendens naar moreel bewustzijn en autonomie voor het eigen leven², en moreel bewustzijn van een samenleving als geheel.³ Bovendien werd de manier waarop de samenleving omging met tot slaafgemaakte mensen gezien als een graadmeter voor de mate van beschaving.⁴ Hoewel de strategieën en kenmerken sterk verschilden van bijvoorbeeld Amerikaanse en Britse abolitionistische bewegingen, vroegen verschillende burgerverenigingen in de aanloop naar de afschaffing publiekelijk aandacht voor de omstandigheden van tot slaafgemaakte mensen in de Nederlandse koloniën en eisten zij het einde van dit systeem.

Nog interessanter is dat, hoewel de Nederlandse samenleving in die tijd in hoge mate sekse-gesegregeerd was, onder hen antislavernijverenigingen bestonden die door vrouwen waren opgericht en uitsluitend uit vrouwen bestonden. Hoewel politiek engagement voor vrouwen verboden was en vrouwen geacht werden zich alleen in de privésfeer van het huishouden te begeven⁵, speelden deze verenigingen een belangrijke rol in de antislavernijcampagnes. Zo stuurde het Rotterdamse Dames Anti-Slavernij Comité, opgericht in 1842, een petitie naar Koning Willem I om de slavernij af te schaffen. Terwijl het gebruik van petities in de Amerikaanse en Britse samenleving al een gevestigde vorm van politiek engagement was, was dit middel relatief nieuw in de Nederlandse context.⁶ Dat gold helemaal voor petities geïnitieerd door vrouwen. Later, in 1855, richtte de Nederlandse abolitionist Anna Amalia Bergendahl het Amsterdams Damescomité ter bevordering van Zending en Afschaffing van Slavernij in Suriname op. Deze vrouwenvereniging nam het initiatief om te streven naar de afschaffing van de slavernij. Je zou kunnen stellen dat deze betrokkenheid een van de eerste

¹ Maartje Janse, “‘Holland as a Little England’? British Anti-Slavery Missionaries and Continental Abolitionist Movements in the Mid Nineteenth Century”, *Past & Present* 229, nr. 1 (november 2015): 148, <https://doi.org/10.1093/pastj/gtv037>.

² Lynn Hunt, *Inventing Human Rights: A History* (New York: Norton, 2008).

³ Maartje Janse, ‘Naar buitenlands voorbeeld’, in *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007), 53.

⁴ Janse, 53.

⁵ Els Kloek, *Vrouw des huizes: een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw* (Amsterdam: Balans, 2009).

⁶ Maartje Janse, “‘What Value Should We Attach to All These Petitions?’: Petition Campaigns and the Problem of Legitimacy in the Nineteenth-Century Netherlands”, *Social Science History* 43, nr. 3 (2019): 509–30, <https://doi.org/10.1017/ssh.2019.18>.

vormen van politiek zeggenschap is van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving. Daarom is het belangrijk om de rol van vrouwen in de Nederlandse antislavernijcampagnes in deze context te onderzoeken, om zo ook de positie van vrouwen in maatschappelijke verenigingen in die tijd te begrijpen.

In tegenstelling tot uitgebreid onderzoek naar vrouwelijke abolitionisten in Amerikaanse en Britse antislavernijbewegingen, is er weinig onderzoek gedaan naar de rol van vrouwen in Nederlandse abolitionistische bewegingen. Eerder onderzoek heeft zich vooral gericht op de vraag of deze bewegingen wel of niet als feministisch moeten worden bestempeld. Enerzijds stelt bijvoorbeeld Clare Midley dat deze vrouwen wel degelijk feministen waren vanwege hun focus op (seksuele) uitbuiting van tot slaafgemaakte mensen en het emanciperen van tot slaafgemaakte vrouwen.⁷ Zij daagden op deze manier de norm in de samenleving uit. Anderzijds, zo stellen Annemieke van Drenth en Francisca de Haan, gaat het te ver om deze vrouwen als feministen te zien, alleen omdat ze iets deden wat tegen de maatschappelijke norm inging.⁸ Desalniettemin zien zij deze vrouwen als voorlopers van feministische bewegingen. Vanuit een meer transnationaal perspectief onderzoeken Kathryn Kish Sklar en James Brewer Stewart de mogelijkheden die antislavernijbewegingen boden om politieke betrokkenheid en zeggenschap te verwerven.⁹ Zij leggen een verband tussen de opkomst van vrouwenrechten en het vroege feminisme vanuit de betrokkenheid bij antislavernijbewegingen. Of deze vrouwenbewegingen kunnen worden gedefinieerd als feministische bewegingen hangt daarom vooral af van de definitie van feminisme, en niet zozeer van de rol die vrouwen speelden in strijd tegen de slavernij. Een van de weinige historici die meerdere onderzoeken heeft gedaan naar de positie van vrouwen in de Nederlandse antislavernijbeweging in Nederland is Maartje Janse.¹⁰ Zij gaat in op de activiteiten van vrouwelijke abolitionisten en stelt daarbij ook de vraag waarom in deze vrouwen niet aan het begin stonden van de feministische beweging in Nederland.

Met dit onderzoek hoop ik niet zozeer in te gaan op deze semantische discussie over het feminisme, of gedetailleerd te kijken naar de inhoudelijke activiteiten van vrouwen tegen de slavernij. Voor een deel zullen dezelfde primaire bronnen worden onderzocht als in het onderzoek van Janse, maar daarbij kijk ik specifiek naar de genderrollen in de Nederlandse antislavernijbeweging en daarmee naar de rol van vrouwen ten opzichte van mannen. Hoe konden vrouwen zich op een andere manier inzetten voor de afschaffing van de slavernij dan mannen? En werkten deze verschillende

⁷ Clare Midgley, 'British Abolition and Feminism in Transatlantic Perspective', in *Women's Rights and Transatlantic Antislavery in the Era of Emancipation*, onder redactie van Kathryn Kish Sklar en James Stewart (Yale University Press, 2007), 131, <https://doi.org/10.12987/yale/9780300115932.003.0007>.

⁸ Annemieke van Drenth en Francisca de Haan, *The rise of caring power: Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999).

⁹ Kathryn Kish Sklar en James Brewer Stewart, red., *Women's rights, and transatlantic antislavery in the era of emancipation* (New Haven: Yale University Press, 2007).

¹⁰ Maartje Janse, 'Een voorzichtig experiment', in *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007), 103.

rollen elkaar tegen, of waren zij juist complementair? Dit onderzoek kijkt daarom vooral naar hoe de positie van vrouwen binnen de bredere antislavernijbeweging vorm krijgt.

Onderzoeksvraag

Het doel van dit onderzoek is om de genderrollen in de Nederlandse samenleving te onderzoeken in het licht van antislavernijverenigingen. Daarbij zal ik me specifiek richten op de rol en positie van vrouwen in deze beweging. Dit levert nieuwe inzichten op in de genderdynamiek binnen maatschappelijke verenigingen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving. Mijn onderzoeksvraag luidt dan ook: Wat was de rol van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse abolitionistische beweging en hoe kunnen we de bredere politieke betekenis van de betrokkenheid van vrouwen bij deze beweging interpreteren? Daarbij kijk ik naar de periode van 1840-1863, vanaf het begin van de antislavernijbeweging in Nederland tot de afschaffing in 1863. Om deze vraag te beantwoorden is dit onderzoek opgedeeld in drie sub thema's met bijbehorende vragen. Ten eerste zal ik het politieke klimaat in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving onderzoeken om de positie van antislavernijverenigingen tegen deze sociaal-culturele achtergrond te interpreteren. In plaats van te focussen op deze verenigingen alleen, is het interessant om de dynamische relatie tussen de staat en de maatschappelijke verenigingen te onderzoeken. Deze verenigingen zijn niet alleen gevormd door de ruimte die de staat hen biedt om zich te ontwikkelen, maar hebben de relatie andersom ook vormgegeven.¹¹ Daarbij richt ik mij specifiek op de relatie tussen de Nederlandse staat en hervormers in maatschappelijke verenigingen, wat leidt tot de vraag: wat was de positie van hervormingsgezinde verenigingen in de Nederlandse negentiende-eeuwse samenleving? Deze vraag belicht de politieke ruimte die ontstond die resulteerde in de opkomst van antislavernijverenigingen. De inzichten uit dit hoofdstuk leiden naar de politieke zeggenschap en positie van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving, en hoe zij deze posities impliciet dan wel expliciet ter discussie stelden. Daarom zal in dit hoofdstuk de tweede deelvraag worden beantwoord: wat was de sociaal-politieke positie van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving en hoe kreeg deze vorm binnen de antislavernijbeweging? De positie van vrouwen in de antislavernijbeweging ontwikkelde zich parallel aan de opkomst van humanitaire narratieve over de slavernij. Door meer aandacht voor emotie binnen het publieke debat waarmee individuele ervaringen van tot slaafgemaakten bekend werden bij een breder publiek, voelden vrouwen zich geroepen om zich in te zetten voor de afschaffing. Hierdoor veranderde de positie en rol van vrouwen binnen de antislavernijbeweging. In het laatste hoofdstuk wordt daarom antwoord gegeven op de derde deelvraag: hoe veranderde de rol en positie van vrouwen door humanitaire narratieve en daarmee de

¹¹ Maartje Janse, 'Op de grens tussen staat en civil society. Samenwerking tussen hervormers en politici, 1840-1880', *De Negentiende Eeuw: documentatieblad Werkgroep 19e Eeuw* 35, nr. 4 (2011): 169–88.

samenwerking tussen mannen en vrouwen? De inzichten die deze drie sub thema's opleveren, bieden uiteindelijk inzicht in de rol van vrouwen in de Nederlandse abolitionistische beweging en de bredere politieke betekenis van de betrokkenheid van vrouwen bij deze beweging kan worden geïnterpreteerd.

Methodologisch raamwerk

Om de centrale vragen van dit onderzoek te beantwoorden, zullen primaire bronnen worden geanalyseerd om een nieuw inzicht te verschaffen in de betrokkenheid van vrouwen bij de antislavernijcampagnes, en om te zien hoe vrouwen zichzelf positioneerden binnen deze bewegingen. Vanuit methodologisch oogpunt zal dit onderzoek daarom *close reading* technieken toepassen op deze bronnen. De primaire bronnen die centraal staan in dit onderzoek zijn gebaseerd op de drie functies van *single-issue* verenigingen tegen de slavernij, zoals Maartje Janse in haar boek uitlegt.¹² Ten eerste probeerden deze verenigingen door het uitgeven van tijdschriften en artikelen het publiek te informeren over de oorzaken, gevolgen en oplossingen voor hun zaak. De verschillende antislavernijverenigingen gaven tijdschriften uit om haar leden te informeren over de laatste politieke ontwikkelingen met betrekking tot de afschaffing, maar gebruikten dit ook om hun geplande activiteiten te promoten. Om een breder perspectief te bieden op de betrokkenheid van vrouwen bij deze verenigingen en hun unieke positie en rol te definiëren, beperkt deze analyse zich niet tot uitgiftes van alleen vrouwen. Door ook te kijken hoe mannen over de rol van vrouwen schreven, kan een breder beeld worden geschetst. Een tweede functie van deze verenigingen en daarmee de tweede soort primaire bron die wordt geanalyseerd, zijn de eerdergenoemde petitieën.¹³ Deze dienden om de publieke opinie tot uitdrukking te brengen. Zoals eerder gezegd richtten vrouwen zich tot de koning met petitieën waarin ze aandacht vroegen voor de afschaffing van de slavernij. Door deze petitieën te analyseren krijgen we inzicht in de manier waarop vrouwen zichzelf zagen, en hoe zij zich hun eigen rol in het publieke debat voorstelden. Uiteindelijk fungeerden deze vormen van activisme als wat Janse omschrijft als derde functie: het beïnvloeden van de politieke processen.¹⁴

De tijdschriften van de Nederlandse antislavernijverenigingen zijn online te vinden via Google Books. Via het digitale Nationaal Archief van het Ministerie van Koloniën zijn de vrouwenpetitieën te vinden. Correspondentie tussen abolitionisten onderling en abolitionisten en de politiek zijn te vinden in de Collectie Ackersdijck, onderdeel van de Bijzondere Collecties van de Universiteit Utrecht.

¹² Maartje Janse, 'Inleiding', in *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007), 10.

¹³ Janse, 11.

¹⁴ Janse, 11.

Theoretisch raamwerk

In dit onderzoek worden twee belangrijke theoretische kaders gebruikt om de rol van vrouwen bij de afschaffing van de slavernij in Nederland te analyseren. Deze kaders geven inzicht in de positie van vrouwen en geven niet alleen inzicht in de machtsverhoudingen binnen de Nederlandse samenleving, maar ook binnen de Nederlandse abolitionistische beweging zelf. Daarom wordt eerst de ‘matrix of domination’ gebruikt. Dit concept is opgesteld door de Amerikaanse sociologe Patricia Hill Collins en kijkt naar machtsverhoudingen in de samenleving.¹⁵ Dit kader richt zich op de onderlinge verbondenheid van sekse, ras, seksualiteit en opvoeding en de manier waarop iemands sociale positie door deze domeinen wordt beïnvloed. Voor dit onderzoek is het relevant te kijken naar de dimensie gender. Dit helpt niet alleen om de positie van vrouwen te begrijpen, maar stelt ons tegelijkertijd in staat deze positie te vergelijken met die van mannen. Voor welke uitdagingen kwamen vrouwen in de antislavernijbeweging te staan die mannen niet tegenkwamen? Wat zegt dit over het unieke karakter van de rol van vrouwen in die bewegingen?

Ten tweede helpt het begrip 'intersectionaliteit' om de specifieke maatschappelijke positie van vrouwen in de Nederlandse samenleving te begrijpen. Dit door Kimberley Crenshaw ontwikkelde kader erkent dat sociale systemen gecompliceerd zijn en sociaal geconstrueerd door verschillende dimensies van oppressie.¹⁶ Het richt zich bijvoorbeeld op het snijvlak van racisme, seksisme en validisme in plaats van zich te richten op slechts één dimensie. De wortels van dit concept liggen in de zwarte feministische beweging, waar Crenshaw wees op het feit dat antiracistisch beleid was ontworpen om mannen te beschermen, terwijl anti-seksistisch beleid zich alleen op blanke vrouwen richtte. De dimensie van zwarte vrouwen kwam er zodoende niet in voor. Intersectionaliteit verwerpt echter niet het idee dat deze dimensies op zichzelf bestaan, maar richt zich veeleer op de manier waarop ze met elkaar verbonden zijn en waarop deze onderlinge verbondenheid iemands positie in de samenleving beïnvloedt. In dit onderzoek geeft dit kader dan ook inzicht in de gemarginaliseerde positie van vrouwen in de negentiende eeuw en identificeert het de kenmerken van onderdrukking waarmee zij te maken hadden. Dit helpt om te begrijpen in welke mate deze vrouwen hun opgelegde positie in deze domeinen uitdaagden, en hoe ze deze tegelijkertijd in vraag stelden.

Zowel 'intersectionaliteit' als de 'matrix of domination' helpen om de (geïstitutionaliseerde) machtsverhoudingen in de Nederlandse samenleving te begrijpen en vullen elkaar aan. Door deze theorieën te gebruiken als kaders voor het interpreteren van bronnen, dragen ze bij aan het beantwoorden van de centrale vraag van dit onderzoek.

¹⁵ Patricia Hill Collins, *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*, 2nd ed., Routledge classics (New York: Routledge, 2009).

¹⁶ Kimberlé Crenshaw, 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *Stanford Law Review* 43, nr. 6 (juli 1991): 1241, <https://doi.org/10.2307/1229039>.

Hoofdstuk 1 | Het ontstaan van een nieuw politiek landschap

De positie van antislavernijverenigingen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving

Om de positie van antislavernijverenigingen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving te duiden, is het van belang om een beeld te schetsen van de politieke cultuur van die tijd. In tegenstelling tot de Amerikaanse en Britse abolitionistische bewegingen heeft de afschaffing van de slavernij het grote Nederlandse publiek nooit bewogen tot debat in de publieke sferen.¹⁷ Lang werd het historiografisch debat over de Nederlandse afschaffing gedomineerd door de aanname dat dit werd veroorzaakt door de geringe belangstelling voor de afschaffing van de slavernij binnen de Nederlandse samenleving ten opzichte van de Amerikaanse en Britse samenleving, die resulteerde in een apathische houding en interesse ten opzichte van de antislavernijbeweging.¹⁸ Het is echter zinvoller om de Nederlandse abolitionistische beweging te analyseren vanuit een perspectief waarin nationale ontwikkelingen worden gezien als reacties op internationale ontwikkelingen, in plaats van louter kopieën van hun Amerikaanse en Britse collega's.¹⁹ Er waren interacties tussen Nederlandse en Britse abolitionisten, die ik in het volgende hoofdstuk zal bespreken, maar Nederlandse abolitionisten pasten hun strategieën aan de nationale context aan.

Om dit te analyseren onderzoek ik de kenmerken van de Nederlandse samenleving en haar politieke klimaat en richt mij daarbij specifiek op de relatie tussen de staat en de maatschappelijke verenigingen. Daarbij staat de vraag centraal wat de positie was van hervormingsgezinde verenigingen in de Nederlandse negentiende-eeuwse samenleving. Dit belicht uiteindelijk de politieke ruimte die ontstond die resulteerde in de opkomst van antislavernijverenigingen.

Een constitutionele verschuiving

De negentiende eeuw wordt gekarakteriseerd als de eeuw waarin de hedendaagse Nederlandse Grondwet werd ontwikkeld. Vanaf 1848, het moment waarop de nieuwe Grondwet in werking trad, is een duidelijke verschuiving in het politieke landschap te zien. Daarbij is het van belang om te begrijpen welke rol de koning op dat moment vervulde. Van 1815 tot 1840 regeerde Koning Willem I over Nederland. Voor hem waren burgerverenigingen slechts een politiek middel. Verenigingen waren toegestaan, maar alleen wanneer ze dienden als verlengstuk van de macht van de koning. Wanneer de soevereiniteit van de koning in het geding kwam door een vereniging, werd deze dan ook verboden.²⁰

¹⁷ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 125.

¹⁸ Janse, 'Naar buitenlands voorbeeld', 31.

¹⁹ Janse, 32.

²⁰ Janse, 'Inleiding', 10.

Dit veranderde toen zijn opvolger Koning Willem II aan de macht kwam in 1840. Alhoewel ook hij zijn soevereiniteit probeerde te beschermen, werd zijn regeerperiode gekenmerkt door een dreiging van revoluties. In heel Europa voltrok zich een paradigmaverschuiving van conservatisme naar liberalisme, waardoor in deze periode de macht van vorsten werd bedreigd. Koning Willem II begreep dat er iets moest veranderen als hij zijn positie wilde behouden door het volk tevreden te houden. Waar hij bekend stond als een conservatieve vorst, verschoof hij in korte tijd van conservatief naar liberaal.²¹ Daarnaast werd, gestimuleerd door de angst voor revoluties, in 1848 de Nederlandse Grondwet gewijzigd. De liberale politicus Johan Thorbecke stelde de nieuwe grondwet vast, die een parlementaire democratie in Nederland installeerde. Terwijl dit de macht van de monarchie beperkte, gaf het juist meer politieke vrijheid aan burgers en bestuurders. Er ontstonden nieuwe vrijheden, zoals de vrijheid van vereniging, vergadering, meningsuiting en drukpers.²² Het wijzigen van de Grondwet diende min of meer als een vreedzaam alternatief voor een revolutie.

Daarnaast vielen de Nederlandse koloniën na 1848 niet langer onder jurisdictie van de koning, maar van het parlement.²³ Toch leidde dit niet direct tot grote verschuivingen wat betreft de betrokkenheid van de Nederlandse samenleving bij de politiek, terwijl dit juist wel meer ruimte gaf voor het uiten van politieke standpunten. Politieke uitingen bleven voorbehouden binnen de parlementaire sferen, hoewel deze grondwetswijzigingen ruimte bood om verenigingen op te richten zonder toestemming van de koning.²⁴

Elites, Abolitionisten en Politiek

Terwijl het algemene publiek politieke activiteiten nog steeds beschouwde als een zaak van de elite, was het in de jaren 1840-1848 dat de eerste zogenaamde *single-issue* verenigingen werden opgericht. Het doel van *single-issue* verenigingen beperkte zich tot het beïnvloeden van de publieke opinie en wetgeving gericht op een specifiek issue, in dit geval de afschaffing van de slavernij.²⁵ Verschillende groepen waren actief bezig met de vraag hoe ze de afschaffing van de slavernij in eerste instantie op de publieke agenda konden krijgen. Deze groepen bestonden voornamelijk uit mannen uit de hogere middenklasse die onderdeel waren van de elites. Waar het mobiliseren van grote groepen mensen inherent was aan de Amerikaanse en Britse abolitionistische bewegingen, richtten de Nederlandse abolitionisten zich meer op het mobiliseren van specifieke invloedrijke figuren in de samenleving.²⁶

²¹ Nicolaas Cornelis Ferdinand Sas, 'Het Huis van Thorbecke', in *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004), 476.

²² Sas, 464.

²³ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 89.

²⁴ Henk te Velde en Remieg Aerts, 'Van Grondwet tot Grondwet. Oefenen met Parlement, Partij en Schaalvergroting 1848-1917', in *Land van kleine gebaren*, 109 (SUN, 1999, 1999).

²⁵ Janse, 'Inleiding', 10.

²⁶ Janse, 13.

Dit was een bewuste keuze. Om te voorkomen dat de zaak revolutionaire connotaties zou krijgen, gevoed door de angst voor een revolutie in de hele samenleving, waren de abolitionisten zeer terughoudend in hun pogingen. Tegelijkertijd waren zij huiverig om nieuwe verenigingen te vormen uit angst voor de reacties van de Nederlandse overheid.²⁷ Niet alleen zouden deze verenigingen mogelijk worden afgekeurd, ook kwam hun persoonlijk aanzien in gevaar. Om die reden werden enkel bekenden toegelaten en werden anonieme buitenstaanders geweerd van het toetreden tot de beweging.²⁸ Het behouden van het kleinschalige karakter was belangrijker dan het aantal mensen dat zich aansloot bij de vroege antislavernijbeweging. Tegelijkertijd kan dit worden verklaard vanuit het feit dat er veel overlap bestond tussen de politieke elite en de eerste abolitionisten. De mannen van de hogere middenklasse verbonden hun naam aan de zaak om transparantie te bieden en daarmee argwaan te voorkomen. Zij wilden daarom niet dat hun naam negatieve associaties zou oproepen. Tegelijkertijd hadden zij vanuit hun positie in de Nederlandse politieke elite ook baat bij stabiliteit en rust in de samenleving, waardoor ze een revolutie wilde voorkomen. De uitbreiding van de abolitionistische beweging beperkte zich dan ook vooral in het begin tot de elite.

De dynamische relatie tussen de staat en burgerverenigingen

De positie van elites ten opzichte van de staat betekende echter niet dat er geen pogingen werden ondernomen om de publieke opinie over slavernij te beïnvloeden. Zoals gezegd ontstond er een nieuwe politieke ruimte toen koning Willem II in 1840 de troon besteeg. Omdat verenigingen een relatief nieuw fenomeen waren binnen de Nederlandse politiek, bestond er onduidelijkheid over de juridische status van deze verenigingen en wisten de koning en zijn staf niet goed hoe te reageren.²⁹ De koning mocht nog wel verenigingen verbieden die een bedreiging vormden voor de staat, maar de eerste antislavernijverenigingen deden dat niet expliciet. Dit was deels te wijten aan de voorzichtige strategieën die deze abolitionisten hanteerden, die hieronder worden besproken. Het gevolg was dat niet alleen de betrokkenen bij de verenigingen de nieuwe politieke ruimte te verkenden, maar dat dit ook gold voor de koning en zijn staf. Toen koning Willem II hoorde van de plannen om een antislavernijvereniging op te richten, vroeg hij zijn minister van Justitie of deze vereniging wettelijk kon worden toegestaan, en wat er gedaan kon worden om de oprichting ervan te voorkomen.³⁰

Het besluit van koning Willem II is interessant om op te merken. In plaats van de vereniging te verbieden, nodigde hij de leiders uit voor een gesprek over de ontwikkelingen rond de afschaffing van de slavernij. Hij benoemde een vertegenwoordiger van de regering, en diens taak was om in te

²⁷ 'UBU, Collectie Ackersdijk, HS 1152, 165a'.

²⁸ Janse, 'Op de grens tussen staat en civil society.', 176.

²⁹ Janse, 'Naar buitenlands voorbeeld', 68.

³⁰ Riemer Reinsma, *Een merkwaardige episode uit de geschiedenis van de slavenemancipatie, 1863-1963* (Van Goor Zonen, 1963), 30.

spelen op de persoonlijke verantwoordelijkheid van de leiders in hun rol als Nederlandse burgers bij het handhaven van de maatschappelijke orde.³¹ Zij werden gevraagd zich te onthouden van het oprichten van verenigingen, zodat de afschaffing van de slavernij beperkt bleef tot een zaak van de staat.³² Niettemin was de staat het ermee eens dat de slavernij uiteindelijk moest worden afgeschaft, maar het moest de abolitionisten duidelijk zijn dat de regering ook verantwoordelijk was voor andere belangen, zoals de ‘materiele welvaart van het geheele maatschappelijk ligchaam waarvan die slaaf slechts een lid is. Het voor allen beschermend Oppergezag, mag de belangen van het geheel niet opofferen aan die van een gedeelte’.³³ Uiteindelijk deelden de staat en de abolitionisten daarom een gemeenschappelijk doel, namelijk de bloei van het land. De afschaffing had meer tijd nodig en dit was niet het juiste moment. Deze tactiek werkte, want de leiders van deze verenigingen stemden in en hielden zich rustig, althans het eerste jaar dat volgde. Dit illustreert de dynamische relatie tussen de staat en deze pas opgerichte verenigingen, die typerend is voor het Nederlandse politieke klimaat en de verdere ontwikkeling van de Nederlandse antislavernijbeweging. In plaats van elkaar als tegenstanders en rivalen te beschouwen, werkten de staat en de maatschappelijke verenigingen samen. Zij hadden elkaar nodig om hun eigen belangen te beschermen.

De opkomst van antislavernijverenigingen

Toen er een jaar na de ontmoeting met de staat nog geen concrete tekenen van vooruitgang waren of initiatieven vanuit de regering om over de afschaffing te gaan praten, kwamen de abolitionisten opnieuw bijeen.³⁴ Toch waren ze nog steeds voorzichtig in hun discussies om een geschikte tactiek te vinden. Ze moesten een evenwicht vinden in de verhouding tussen de staat, de samenleving en het domein van het publieke debat. De meeste abolitionisten waren het eens over het feit dat het riskant zou zijn om een coöperatieve vereniging op te richten.³⁵ Zij wilden echter een geschikte tactiek vinden die de publieke opinie zou beïnvloeden, maar zonder de indruk te wekken dat hun zaak tot een revolutie zou uitgroeien. Er zijn rond 1840 meerdere pogingen ondernomen om een nationale antislavernijvereniging op te richten waar de Nederlandse abolitionisten met verschillende achtergronden konden aansluiten, maar de tegenstellingen tussen met name de liberale en antirevolutionaire abolitionisten bleken te groot. Alhoewel de liberalen wilden samenwerken met de antirevolutionaire, conservatieve abolitionisten, bleek het voor de laatste groep een te groot risico om hiermee de religieuze insteek van de vereniging te verliezen.³⁶ Zodoende splitsten de mannelijke

³¹ Janse, ‘Naar buitenlands voorbeeld’, 68.

³² Janse, ‘Op de grens tussen staat en civil society.’, 174.

³³ ‘J.C Baud aan A. Bogaers, UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 155’, augustus 1842.

³⁴ Janse, ‘Op de grens tussen staat en civil society.’, 174.

³⁵ Janse, ‘Een voorzichtig experiment’, 74.

³⁶ Janse, “‘Holland as a Little England’?”, 140.

abolitionisten zich in een liberaal en antirevolutionair kamp, wat de groei van de beweging sterk in de weg zat en vertraagde.

In plaats van regelmatig vergaderingen te organiseren, besloten zowel de liberale als de antirevolutionaire abolitionisten een tijdschrift uit te geven. Het liberale tijdschrift, uitgegeven vanaf 1843 tot 1848, kreeg de naam *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven*.³⁷ Dit tijdschrift bood de mogelijkheid om meer aandacht te krijgen bij een breder publiek, maar desondanks moest het kleinschalige karakter van de vereniging gehandhaafd worden. In de pogingen om de gesloten gemeenschap in stand te houden, en omdat persoonlijke connecties belangrijker waren dan het aantal leden, moesten nieuwe leden worden geselecteerd.³⁸ Tegelijkertijd was deze strategie noodzakelijk omdat de mensen terughoudend waren om de strijd tegen de slavernij te steunen. De liberale abolitionisten wisten dat ze eerst respect bij de bevolking moesten afdwingen, wat een verklaring is voor de relatief voorzichtige aanpak bij het vormen van de publieke opinie. De rustige toon en de wetenschappelijke benadering in *Bijdragen* maakten duidelijk dat de redactie en de medewerkers van het tijdschrift geen revolutionaire bedoelingen hadden. Bovendien werd de lijst van leden en medewerkers van het tijdschrift openbaar gemaakt, wat ook bijdroeg aan het vertrouwen en de steun. De aanpak en inhoud van *Bijdragen* was een van de redenen waarom het tijdschrift in de loop der jaren meer respect en steun verwierf.³⁹ Na vijf jaar bleken de kosten van het tijdschrift echter zwaarder te wegen dan de baten, en besloten de liberalen te stoppen.⁴⁰

Na een aantal jaren naar de achtergrond te zijn verdwenen, besloten de antirevolutionaire abolitionisten in 1853 het *Maandblad uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij* uit te geven. Alhoewel er veel overlap bestond tussen beide tijdschriften, is de toon van dit het antirevolutionaire tijdschrift feller en meer uitgesproken over de misstanden van de slavernij. Voor een belangrijk deel is dit te verklaren vanuit het feit dat dit in een andere periode van de Nederlandse antislavernijbeweging is geschreven. In het volgende hoofdstuk ga ik in op de veranderingen in het publieke debat tien jaar nadat de liberalen hun tijdschrift uitgaven.

Conclusie

De eerste helft van de negentiende eeuw in Nederland wordt gekenmerkt door belangrijke verschuivingen in het Nederlandse politieke klimaat. Toen koning Willem II de troon besteeg, ontstonden er nieuwe mogelijkheden voor antislavernijverenigingen. Het was niet langer verboden

³⁷ 'UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 154a'.

³⁸ Janse, 'Op de grens tussen staat en civil society.', 176.

³⁹ 'UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 16A8'.

⁴⁰ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 84.

om verenigingen op te richten, maar er waren nog geen duidelijke regels over welke verenigingen wel en niet waren toegestaan. Hoewel de abolitionistische beweging in Nederland nooit het publiek in beweging bracht zoals in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, kozen zij een vorm die werkte binnen de nationale context. De angst voor en de dreiging van revoluties overheersten en beïnvloedde de strategieën van zowel de abolitionisten als de staat. De vroege abolitionisten, die vaak onderdeel waren van de politieke elite, hadden vanuit deze positie voordeel bij een stabiele en rustige samenleving zonder dreiging van onrust en revolutie. In plaats van radicale campagnes en pogingen om grote groepen mensen te mobiliseren, nam de abolitionistische beweging haar toevlucht in een gematigde strategie.

Bovendien waren de elites vaak zowel in de abolitionistische verenigingen als in de nationale politiek actief. Als gevolg daarvan moesten zij hun toon aanpassen bij het uiten van hun standpunten naar de regering. Omdat zij handelden op persoonlijke titel, wilden zij voorzichtig zijn met het op het spel zetten van hun prestige. Juist dit aspect is interessant om te analyseren bij de bespreking van de rol van vrouwen in de antislavernijbeweging. In het volgende hoofdstuk wordt daarom gekeken naar de sociaal-politieke positie van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving.

Hoofdstuk 2 | Medeleven en medemenselijkheid

Humanitaire narratieve en de invloed op de rol van vrouwen

In dit hoofdstuk wordt gekeken hoe de positie van vrouwen binnen de antislavernijbeweging halverwege de negentiende-eeuw vorm kreeg. Daarbij speelt de toenemende invloed van publieke opinie in het maatschappelijke debat een belangrijke rol, met name op het dominante narratief rondom de slavernij. De aandacht van humanitaire narratieven nam toe, onder andere na de publicatie van de Nederlandse vertaling van *Uncle Tom's Cabin* in 1853. Juist door meer aandacht voor emotie binnen het publieke debat, waarmee ook de individuele ervaringen van tot slaafgemaakten bekend werden bij een breder publiek, voelden vrouwen zich geroepen om zich in te zetten voor de afschaffing. Dit hoofdstuk kijkt daarom naar de eerste vrouwenpetitie aan de koning. Aan de hand van deze petitie wordt een beeld geschetst van de rol van vrouwen in de vroege antislavernijbeweging en de positie van vrouwen binnen deze humanitaire narratieve. Daarbij staat de vraag centraal wat de sociaal-politieke positie was van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving en hoe deze vorm kreeg binnen de antislavernijbeweging.

Petitie van 130 Rotterdamse vrouwen in 1842

In de vroege jaren van de Nederlandse antislavernijbeweging richtte in 1842 een groep van 130 Rotterdamse vrouwen zich middels een petitie tot de koning met daarbij het verzoek om over te gaan tot afschaffing van de slavernij. Terwijl mannelijke abolitionisten zich opsplitsten in een liberale en antirevolutionaire vereniging door onenigheid over de juiste insteek van een nationale vereniging, werd de petitie door vrouwen uit beide kampen ondertekend. Ter vergelijking: de mannenpetitie voor de afschaffing van de slavernij vanuit het antirevolutionaire kamp kon op 56 handtekeningen rekenen, en de liberalen verzamelden er 125.⁴¹ De Rotterdamse vrouwen zetten hun onderlinge verschillen opzij om zich met één stem tot de koning te richten en slaagden erin, weliswaar met een minimale marge, meer handtekeningen dan de mannen te verzamelen. Alhoewel het merendeel van de vrouwen via eigen kringen op de hoogte lijkt te zijn gebracht van de vrouwenpetitie, en een klein deel van de ondertekenaars terug te voeren zijn op mannelijke abolitionisten, hebben veel van de ondertekenaars Britse achternamen.⁴² Door de grote aanwezigheid van Engelse abolitionisten in Rotterdam werden jonge Nederlandse abolitionisten geïnspireerd door de lessen van hun Engelse collega's die hun ervaringen deelden over de successen van de antislavernijbeweging in Engeland.⁴³ Tegelijkertijd beschikten de Engelsen hierdoor over kennis van verschillende vormen om de publieke opinie te

⁴¹ Janse, "What Value Should We Attach to All These Petitions?", 522

⁴² Janse, 'Naar buitenlands voorbeeld', 66.

⁴³ Janse, 66.

beïnvloeden. Petities vormden daarbij een belangrijk middel, waardoor bijvoorbeeld al in 1833 een vrouwenpetitie kon rekenen op 400.000 handtekeningen.⁴⁴ De Engelse abolitionisten probeerden dan ook actief aan te sturen op het gebruik van petities in Nederland.⁴⁵ Alhoewel het gebruik van petities aan het einde van de negentiende eeuw ook in Nederland een populair middel bleek om de publieke opinie en de politiek te beïnvloeden, waren grootschalige petities rond 1842 nog niet zo veelvoorkomend.⁴⁶

Het is interessant om te zien welke toon werd gekozen in het adres van de Rotterdamse vrouwen. Ze beginnen met het benoemen van hun eigen situatie en het onderstrepen van de vrijheden die zij zelf genoten. In zekere zin geven ze hiermee aan dat het adres niet bedoeld is om hun eigen positie binnen de Nederlandse maatschappij te adresseren of veranderen, maar dat het uitsluitend gaat over de positie van tot slaafgemaakten in de koloniën: ‘Terwijl wij zelve de vrijheid, dat grootste der aardsche voorregten, genieten, kunnen wij niet langer met onverschillege ooren aanhooren de roepen dergenen die van dezelve verstoken zijn.’⁴⁷ Alhoewel vrouwen in Nederland absoluut meer vrijheden genoten dan hun tot slaafgemaakten tijdsgenoten, hadden vrouwen in Nederland aanzienlijk minder vrijheden dan mannen. In het vrouwenadres wordt desalniettemin verwezen naar de wetten die de christelijke leer voorschrijft, waarbij vrijheid een belangrijk goed is. Zonder vrijheid is de mens niet meer dan een ‘bloot werktuig’, schrijven zij.⁴⁸ Daarnaast staat de slavernij ook een ander doel in de weg, namelijk de verspreiding van het christendom. Het evangeliseren was een van de argumenten die voorstanders van het systeem van slavernij gebruikten, maar de vrouwen schrijven dat juist de slavernij contraproductief werkt:

Doch, helaas! De arme, in duisternis gedompelde slaaf, heeft geenen gids van zijnen geest tot een beter leven op te leiden – het systema zelve der slavernij (ook in haar zachtste gedaante) is der verpreiding des Christendoms vijandig, en ofschoon er sommige pogingen der onderwijzing der negers gedaan zijn, heeft de uitslag echter de volsagen onmogelijkheid bewezen eener doeltreffende verpreiding van het onderwijs in de Koloniën, zoo lang de tegenwoordige staat van zaken in de Nederlandsche West-Indische bezittingen blijft voortduren.⁴⁹

Het systeem ontnemt tot slaafgemaakten van elke intrinsieke motivatie om een beter leven te leiden, en het afschaffen van de slavernij zou daarmee leiden tot een doeltreffendere verspreiding van het

⁴⁴ Janse, 65.

⁴⁵ Janse, “‘What Value Should We Attach to All These Petitions?’, 522.

⁴⁶ Janse, 522.

⁴⁷ ‘Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim’.

⁴⁸ ‘Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim’.

⁴⁹ ‘Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim’.

geloof. De koninklijke belangen bij een zo effectief mogelijke evangelie missie werden middels deze argumenten aangesproken.

De Rotterdamse vrouwen vragen ook specifiek aandacht voor de positie van tot slaafgemaakte vrouwen in de Nederlandse koloniën. ‘Want’, zo schrijven zij, ‘op haar drukt de slavernij dubbel zwaar’.⁵⁰ Mocht de koning besluiten een einde te maken aan de slavernij, schrijven de vrouwen:

Dan, vertrouwen wij, zal het tijdstip niet ver verwijderd zijn, dat iedere moeder in Suriname hare kinderen in hare armen zal kunnen drukken en in moederlijke verrukking uitroepen. Deze kinderen zijn mijn! Dan zullen haar verenigde stemmen tot den Kroon der Genade opstijgen, en zegeningen op Uwer Majesteits hoofd afsmecken.⁵¹

De Rotterdamse vrouwen proberen in hun adres niet alleen de positie van tot slaafgemaakte vrouwen aan te kaarten, maar tegelijkertijd het empathisch vermogen van de koning aan te spreken. Zo probeerden ze het belang van zijn handelen uit te leggen. Koning Willem II reageerde echter niet enthousiast. Een petitie door vrouwen was niet eerder voorgekomen, waardoor direct werd gevreesd voor een toenemende Britse invloed op de Nederlandse antislavernijbeweging. Deze vrees bleef niet beperkt tot het koninklijk bestuur, want ook (mannelijke) abolitionisten wilde liever niet worden geassocieerd met deze vormen van protest die werden aangewakkerd door de Britten.⁵² Zodoende werden Britse vormen om de publieke opinie te beïnvloeden dan ook vermeden. Wederom bepaalde de angst voor revolutie de strategie van de mannelijke leden van de Nederlandse antislavernijbeweging. Het waren juist vrouwen, simpelweg vanwege het feit dat zij vanwege het vrouw-zijn buitenstaanders waren in de antislavernijbeweging en zich daardoor ook gemakkelijker konden bewegen binnen en langs de grenzen van het politieke domein, zich wel tot deze vormen durfden te wagen.

Humanitaire narratieven over de Nederlandse koloniën

Een jaar na de originele uitgave van Harriet Beecher Stowe’s *Uncle Tom’s Cabin* verscheen in 1853 de vertaling in Nederland. Dit boek bleek een aanzienlijke invloed op de publieke opinie, omdat het inspeelde op het empathisch vermogen van de bevolking met betrekking tot het lot en de situatie van tot slaafgemaakten. Het verhaal bood een levendig beeld van de gruwelen die zich in de overzeese koloniën afspeelden. Tot dan toe werd vooral vanuit wetenschappelijke benaderingen over de slavernij geschreven, zoals in *Bijdragen*. Zoals eerder gezegd was het juist deze toon die voorkwam dat een revolutionair karakter werd toegedicht aan de abolitionisten en vormde daarmee een bewuste

⁵⁰ ‘Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim’.

⁵¹ ‘Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim’.

⁵² Janse, “‘What Value Should We Attach to All These Petitions?’”, 522.

strategie. De slavernij werd vanuit deze benadering toch vooral gezien als economisch instituut. De niet-wetenschappelijke benadering in *Uncle Tom's Cabin* gaf niet alleen een nieuw perspectief op de slavernij, maar wekte ook tot dan toe onbekende emoties op bij het lot van tot slaafgemaakten. Ervaringen van tot slaafgemaakten riepen door deze nieuwe literaire technieken een gevoel van medelijden en afschuw op, een gevoel wat tot dan toe voornamelijk werd gedeeld door ooggetuigen die zelf in de koloniën waren geweest.⁵³ Aangezien in Nederland zelf geen plantages waren, was de bevolking afhankelijk van deze verhalen. Door deze humanitaire narratieven was de lezer in staat om de ervaringen en gevoelens van de ander te ervaren, wat leidde tot nieuwe individuele ervaringen.⁵⁴ Het lijden werd vaak uitvoerig en gedetailleerd beschreven, met een belangrijke rol voor oorzaak en gevolg. Als lezer kreeg je daarom het gevoel een gedeelde verantwoordelijkheid te dragen voor de gevolgen van de slavernij. Het doel van deze humanitaire narratieven was uiteindelijk om mensen middels deze morele plicht aan te sporen om over te gaan tot oplossingen.⁵⁵

In de Nederlandse samenleving was de algemene consensus dat vrouwen in staat waren om deze morele en emotionele waarden en normen beter te verdedigen dan mannen.⁵⁶ Vrouwen speelden een belangrijke rol als boegbeeld van het gezin en als vertegenwoordiger van het destijds dominante Nederlandse huiselijkheidsideaal.⁵⁷ Hierdoor hielden uitsluitend mannen zich bezig met politieke zaken buitenshuis, maar vrouwen begrepen juist de ervaringen van tot slaafgemaakten beter. Een van de vrouwelijke eigenschappen die hoog in het vaandel stond binnen de Nederlandse samenleving was zorgzaamheid.⁵⁸ Binnen de huiselijke kring vormde deze zorgzaamheid een belangrijk onderdeel, maar vrouwen hadden het gevoel dat zij ook buitenshuis hun talenten in konden zetten. Ook hierin bleek *Uncle Tom's Cabin* een belangrijke invloed. Naast het feit dat het werk door een vrouw was geschreven, vormen de rol van vrouwen, vrouwelijke eigenschappen en vrouwelijkheid ten opzichte van mannelijkheid centrale thema's in het verhaal. Vrouwen hadden een sterker moreel bewustzijn en toewijding aan het lot van hun medemens. De kracht van deze vrouwelijke eigenschappen werd in dit werk benadrukt, wat een aanknopingspunt vormde voor vrouwen om zich ook buiten de huiselijke kringen uit te spreken en op te komen voor hun medemensen.

Alhoewel *Uncle Tom's Cabin* het verhaal vertelde over de Amerikaanse plantages, wekte het bij de Nederlandse bevolking ook interesse over de praktijken in de Nederlandse koloniën. Hier kwam een antwoord op toen in 1854 *Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche wet* verscheen. Rond deze tijd verschenen meerdere werken over de situatie in de Nederlandse koloniën als reactie op Beecher

⁵³ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 102.

⁵⁴ Lynn Hunt, *Inventing Human Rights: A History* (New York: Norton, 2008).

⁵⁵ Thomas W. Laqueur, 'Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative', in *The New Cultural History*, onder redactie van Lynn Hunt (University of California Press, 1989), 176–204, <https://doi.org/10.1525/california/9780520064287.003.0008>.

⁵⁶ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 102.

⁵⁷ Drenth en Haan, *The rise of caring power*, 156.

⁵⁸ Drenth en Haan, 157.

Stowe, maar het werk van de liberale politicus Wolter Robert van Hoëvell bleek een van de meest invloedrijke werken.⁵⁹ Eerder had Van Hoëvell als predikant in Nederlands-Indië verbleven, waar hij zich inzette voor het verbeteren van de leefomstandigheden van de lokale bevolking en het afschaffen van de slavernij aldaar.⁶⁰ Hij maakte zich niet populair bij de koloniale bestuurders met zijn ideeën en keerde terug naar Nederland, waar hij in 1849 Kamerlid werd namens de liberalen. Daar bleef hij zich inzetten voor Nederlands-Indië.⁶¹ Bij terugkomst in Nederland kon hij simpelweg niet stilzwijgen over wat hij had gezien in de koloniën. Daarna ging Van Hoëvell zich ook op de afschaffing van de slavernij in de westelijke koloniën richten, en schreef zijn boek *Slaven en Vrijen* aan de in 1853 opgerichte Staatscommissie voor de Slavenemancipatie. Alhoewel Van Hoëvell zelf nooit in Suriname was geweest, baseerde hij zijn werk op een compilatie van verschillende teksten, bestaande uit niet alleen wetenschappelijke publicaties en overheidsdocumenten, maar ook verhalen en ooggetuigenverslagen. Hij wilde met dit boek uitvoerig beschrijven op welke manier en onder welke erbarmelijke omstandigheden tot slaafgemaakten leefden in de Nederlandse koloniën, terwijl dit werd toegestaan door de Nederlandse wet:

[...] ik rekende het mij tot pligt, zoo mogelijk eene algemeene verontwaardiging op te wekken tegen de slavernij; ik wensch een nationalen kruistogt tegen haar voortdurend bestaan in 't leven te roepen; ik wensch zulk een afschuw voor die instelling bij het Nederlandsche volk te weeg te brengen, dat hare instandhouding niet meer mogelijk zij⁶²

Van Hoëvell ergerde zich niet alleen aan het feit dat deze misstanden werden toegestaan onder het oog van de Nederlandse overheid, maar sprak tegelijkertijd zijn verontwaardiging uit over de reacties op *Uncle Tom's Cabin*. Alhoewel men in de politiek begrijpt dat er vanzelfsprekend een vergelijking wordt getrokken met de situatie in Suriname, schrijft hij, is de opstelling toch vooral 'bekommer u niet; de toestand der slaven is daar, onder een Nederlandsch bestuur, vrij wat dragelijker en gelukkiger, dan die hunner beklagenswaardige lotgenooten in Amerika.'⁶³ Dit is volgens Van Hoëvell juist een poging om de Nederlandse bevolking 'weder in slaap te sussen'.⁶⁴ Van Hoëvell vindt deze houding misplaatst. De vergelijking met de toestanden in Amerika doet niet af aan het feit dat er wel degelijk misstanden en gruweldaden plaatsvinden in de Nederlandse koloniën. Net als in het werk van Beecher Stowe neemt de vrouw in het boek van Van Hoëvell een belangrijke positie in. In het

⁵⁹ Wolter Robert van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet*, 2de dr. (Zaltbommel: Joh. Noman en Zoon, 1855), https://www.dbnl.org/tekst/hoev004slav01_01/colofon.php.

⁶⁰ Yuri Visser, 'Slaven en vrijen – Wolter Robert van Hoëvell', *Historiek*, 18 september 2020, <https://historiek.net/suriname-is-een-donkere-bladzijde-in-de-geschiedenis-van-nederland/23154/>.

⁶¹ Visser.

⁶² van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet*, 5.

⁶³ van Hoëvell, 48.

⁶⁴ van Hoëvell, 48.

hoofdstuk 'Moeder en Kind' illustreert hij de misstanden in de koloniën aan de hand van de wet die bepaalt dat moeder en kind niet gescheiden mogen worden. Met deze wet wordt ten onrechte de illusie gewekt dat de wetgeving in Suriname juist mild is en getuigt van menselijkheid ten aanzien van het lot van tot slaafgemaakten in de koloniën. De aanname die ten grondslag ligt aan deze wet is inherent fout, stelt Van Hoëvell:

Maar begrijpen wij elkander wel. Van 'ouders' wordt niet gesproken, alleen van de 'moeder.' Waarom? Wel! Slaven bezitten geene bloedverwanten. Slaven hebben alleen eene moeder, geen vader. Slaven trouwen niet, evenmin als honden en paarden. Bezit gij eene slavine, welnu gij hebt omtrent haar dezelfde regten als omtrent uwe huisdieren. Gij laat haar bevruchten door wien gij wilt, en de vrucht is uw eigendom.⁶⁵

Daarnaast bestonden er verschillende uitzonderingen op deze wet. Zolang moeder en kind allebei tot slaafgemaakt zijn, geldt deze wet. Deze wordt echter opgeheven op het moment dat moeder of kind vrij is, want 'de vrije kan geene kinderen hebben, die slaaf zijn, de slaaf geene moeder, die vrij is.'⁶⁶ Met andere woorden, moeders verliezen hun kinderen en kinderen hun moeders. Van Hoëvell beschrijft uitvoerig het verhaal van Eliza en haar dochter Sylvia, die door deze wet gedwongen uit elkaar worden gehaald. Eliza krijgt haar vrijheid terug, maar haar dochter is nog niet vrij. Zij doet alles om haar dochter vrij te kunnen kopen, maar de vrouw van de slaveneigenaar staat dit uit jaloezie niet toe. Van Hoëvell laat met dit verhaal zien welke verkeerde aanname aan het concept vrijheid ten grondslag ligt. Volgens de wet zijn Eliza en Sylvia niet aan elkaar verbonden, want Eliza is immers vrij:

Vrij en gelukkig? en daar binnen wordt haar kind door eene barbaarsche meesteres gepijnigd! Is in zulk eene vrijheid geluk? Maar gij begrijpt de zaak niet; ze heeft geen kind meer; de wet zegt het immers; slaven hebben geen bloedverwanten; zij is vrij en dat kind, dat daar binnen gilt van smarten, is eene slavine - het is dus hare dochter niet meer, zegt de wet, de *Nederlandsche wet!*⁶⁷

Het idee dat vrijheid het grootste goed is wordt hier dus weerlegd door Van Hoëvell. Slaveneigenaren kloppen zichzelf ten onrechte op de borst wanneer ze mensen hun vrijheid teruggeven, omdat dit niets zegt over de omstandigheden waarin ze daarna leven. In het verhaal van Eliza en Sylvia worden de gruwelijke taferelen tot in detail beschreven, en de pijn, wanhoop en het verdriet voor de lezer

⁶⁵ van Hoëvell, 49.

⁶⁶ van Hoëvell, 53.

⁶⁷ van Hoëvell, 59.

voelbaar gemaakt. In een poging om de misplaatste zelfgenoegzaamheid van de Nederlandse bevolking te doorbreken, sluit hij af met de woorden:

Begrijpt gij nu wat het beteekent, dat kinderen niet van hunne moeder mogen gescheiden worden? Gevoelt ge nu al het menschlievende, dat er in dat verbod gelegen is? Zijt ge als Nederlander niet trotsch op zulk eene *Nederlandsche wet*?⁶⁸

Zijn boodschap bleef niet onopgemerkt. In het eerste *Maandblad* van de NMBAS werd gereageerd op het werk van Van Hoëvell. Met name de leeservaringen en emotie in het werk worden benoemd:

Bij het lezen van de gruwelen der slavernij in Suriname, op zoo boeiende wijze door u geschetst, wordt het bloed van verontwaardiging in het aangezicht gejaagd, en gaat er een gebed op tot den Man van smarte sde bestaande gruwelen in onze ongelukkige kolonie meer algemeen aan 't licht ge bragt, en op overtuigende wijze aangetoond hebt dat de ingevoerde wetten en reglementen op de behandeling der slaven openlijk geschonden en overtreden worden.⁶⁹

Zoals in het vorige hoofdstuk genoemd was er in het *Maandblad* meer ruimte voor de misstanden in de koloniën. Hier is de invloed van humanitaire narratieven over de slavernij duidelijk zichtbaar. Zodoende was ook de doelgroep en achterban van de NMBAS groter en breder verspreid onder de bevolking, omdat er meer aandacht was voor de afschaffing van de slavernij. Waar de antislavernijbeweging voorheen voornamelijk uit de elite bestond, werd deze langzaam toegankelijker voor iedereen die zich bekommerde over het lot van tot slaafgemaakten.⁷⁰ In het volgende hoofdstuk ga ik in op de vraag hoe deze bredere aandacht vorm kreeg in de antislavernijbeweging.

Conclusie

In de loop van de negentiende eeuw kreeg de antislavernijbeweging steeds meer aanhangers, waaronder vrouwen. Alhoewel vrouwen in deze periode geen geïnstitutionaliseerde politieke stem hadden en werden geacht zich niet bezig te houden met zaken op het gebied van staatshuishoudkunde, ontving de koning een petitie ondertekend door uitsluitend vrouwen. Zij voelden zich geroepen om zich als moeder en huisvrouw uit te spreken tegen de misstanden in de Nederlandse koloniën. In deze petitie werd de rol van vrouwen daarom ook expliciet benoemd, zowel vanuit het perspectief van de

⁶⁸ van Hoëvell, 60.

⁶⁹ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 1 (Martinus Nijhoff, 1855), 19. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11glYoC>.

⁷⁰ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 95.

Nederlandse vrouwen die zich inzetten, als vanuit het perspectief van de tot slaafgemaakte vrouw. Een belangrijke verklaring voor het feit dat de antislavernijbeweging meer steun kreeg ligt in het feit dat in deze periode meer aandacht kwam voor humanitaire narratieven over de toestanden in de koloniën. Dit bood nieuwe manieren waarop de ervaringen van tot slaafgemaakten konden worden ervaren door de lezers, waardoor het emotionele aspect rondom de slavernij meer aandacht kreeg. Na de publicatie van vertaling van *Uncle Tom's Cabin* over de Amerikaanse plantages in 1853, verscheen een jaar later het werk *Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche wet* over de toestanden in de Nederlandse koloniën. Onder andere deze werken bleken een grote invloed te hebben op de publieke opinie over de afschaffing van de slavernij, omdat zij als het ware handvatten boden om problemen aan te kaarten en tegelijkertijd als lezer te ervaren. In deze werken was veel aandacht voor de rol van vrouwen rondom de afschaffing, en de ervaringen van tot slaafgemaakte vrouwen.

Hoofdstuk 3 | Vrouw, moeder en dochter

De rol van vrouwen in samenwerking met mannen

Het vorige hoofdstuk keek naar de eerste vrouwenpetitie tegen de slavernij in 1842. Met de opkomst van humanitaire narratieven nam de aandacht voor de rol van vrouwen toe. In 1855 werd dan ook de tweede vrouwenpetitie aangeboden aan de koning. In dit hoofdstuk wordt gekeken hoe deze petitie vorm kreeg en welke verschillen er waren ten opzichte van de eerste vrouwenpetitie. Aan de hand hiervan wordt gekeken hoe de Nederlandse antislavernijbeweging de rol en positie van vrouwen beschreef en hoe ook de mannelijke antislavernijverenigingen gebruik maakten van deze rol en positie van vrouwen. De vraag die daarbij centraal staat is hoe de rol en positie van vrouwen veranderde door humanitaire narratieve en daarmee de samenwerking tussen mannen en vrouwen.

Petitie van 733 Amsterdamse vrouwen in 1855

Een jaar na de uitgave van *Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche wet* werd in 1855 de tweede antislavernijpetitie door uitsluitend vrouwen aangeboden aan de koning, dit keer door vrouwen uit Amsterdam. Alhoewel er meerdere petitie's tegen de slavernij werden ingediend in deze periode, was dit na de Rotterdamse vrouwenpetitie de tweede met handtekeningen van alleen vrouwen. Het aantal ondertekenaars was ten opzichte van de eerste vrouwenpetitie sterk toegenomen, tot een totaal van 733 handtekeningen. Het was de Aprilbeweging van twee jaar eerder al gelukt om ruim 200.000 handtekeningen te verzamelen in verschillende petitie's tegen de plannen om de katholieke hiërarchie in Nederland te herstellen, waardoor grootschalige petitie's een steeds gangbaardere vorm van protest werd.⁷¹ De toename van het aantal handtekeningen onder de tweede vrouwenpetitie was niet het enige verschil met de eerste, want waar de Rotterdamse vrouwen kort de positie van tot slaafgemaakte vrouwen belichtten, richtten de Amsterdamse petitie zich volledig op de positie van vrouwen. De Amsterdamse vrouwen beginnen het adres aan de koning met het erkennen van de positie van vrouwen ten aanzien van politieke aangelegenheden. Ze laten blijken zich bewust te zijn van de maatschappelijke conventie dat vrouwen zich niet uitlaten over politiek, maar beargumenteren dat deze petitie juist geen politieke stellingname betreft:

Het verwonderde U niet, dat dit dezoodanigen doen, wier sekse in gewone gevallen zich met openbare aangelegenheden minder pleegt in te laten. Maar daar waar het belangen van hare medemenschen geldt, zouden zij haar geweten geweld aandoen, indien ook zij hare stem niet verhieven, hare beden niet tot uwe ooren lieten doordringen.⁷²

⁷¹ Janse, 92.

⁷² 'Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, 29 aug. nr. 9'.

Met andere woorden, ze konden niet anders dan zich uitspreken tegen de situatie die de slavernij veroorzaakte voor tot slaafgemaakten in de Nederlandse koloniën. Terwijl het adres aan de koning wel degelijk moet worden gezien als politieke stellingname vanwege het feit dat de koning wordt verzocht de slavernij af te schaffen, bleven de vrouwen volhouden dat zij slechts compassie en medeleven vroegen voor hun tot slaafgemaakte seksegenoten: ‘De ondergeteekenden treden niet op het gebied der staatshuishoudkunde; zij wenschen alleen een kreet tot Uwen troon te doen opgaan van medelijden met die ongelukkige slaven en slavinnen.’⁷³ Door verhalen zoals *Uncle Tom’s Cabin* en *Slaven en Vrijen* konden vrouwen zich identificeren met de tot slaafgemaakte vrouw. Het was juist deze vrouwelijke identificatie die ertoe leidde dat vrouwen zich gingen uitspreken tegen de slavernij en hierbij middelen kozen die indertijd als grensoverschrijdend kunnen worden bestempeld.⁷⁴

Op deze manier werden de ruimtes verkend waarbinnen vrouwen zich konden uitspreken over politieke aangelegenheden. Een petitie door uitsluitend vrouwen bleef uitzonderlijk en opmerkelijk. Tegelijkertijd bood dit ook kansen, omdat er geen verwachtingen waren over bijvoorbeeld de toon van de petitie, zoals dat bij mannen wel het geval was. Alhoewel het indienen van een petitie aan de koning op zichzelf als een politieke daad kan worden gezien, spelen emotionele en religieuze argumenten een belangrijkere rol dan politieke argumenten in zowel de Rotterdamse als de Amsterdamse petitie. Zoals in het vorige hoofdstuk besproken heerste de angst voor het uitbreken van revoluties nog steeds, en zodoende wilden vrouwen in hun adres niet de schijn wekken revolutionaire ambities na te streven. De regering moest vooral niet het idee krijgen dat vrouwen zich en masse met politieke stellingnames gingen mengen in het publieke debat. Om die reden benaderden de Amsterdamse vrouwen de koning niet zozeer als burger, maar benadrukken ze expliciet hun positie en rol als vrouw: ‘Sire, als echtgenooten, moeders en huwbare meisjes, gevoelen wij daarbij meer dan ooit ons voorrecht vrij te zijn, maar ook dat de naam of toestand van slavine, het natuurlijk gevoel van haar die niet vrij zijn, wel kan beseffen, maar niet uitvoeren.’⁷⁵

Vrouwen hadden als huisvrouw een belangrijke positie in de Nederlandse maatschappij, en vervulden zoals gezegd daarmee hun rol in het Nederlandse huiselijkheidsideaal, maar van politiek zeggenschap was nog weinig sprake. Desalniettemin voelden vrouwen zich genoodzaakt zich uit te spreken tegen de situatie waarin hun tot slaafgemaakten seksegenoten zich bevonden. Vanwege het feit dat deze vrouwen in de koloniën nog minder vrijheden genoten, maakte de slavernij het onmogelijk voor vrouwen daar om te voldoen aan de verwachte rollen binnen het huwelijk, als echtgenote, en als moeder. Tegelijkertijd konden zij zich niet uitspreken tegen deze situatie, iets wat

⁷³ ‘Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, 29 aug. nr. 9’.

⁷⁴ Janse, 111.

⁷⁵ ‘Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, 29 aug. nr. 9’.

Nederlandse vrouwen in ieder geval wel mogelijk werd gemaakt. Zij zagen het dan ook als hun plicht om deze taak op zich te nemen:

En daar zij hare klagten nimmer tot voor uwen troon kunnen brengen – die vrouwen wier huwelijk niet erkend, wier liefde tot hare mannen tot misdaad vaak wordt aangerekend; die maagden met wier eer en eergevoel gespot wordt; die moeders, wier liefde tot hare kinderen zoo duur soms wordt geboet; - daar zij hoewel ook onderdanen van Uwe Majesteit, nimmer hare belangen U kunnen bekend maken, - achten de Ondergeteekenden het voor God en haar geweten verplicht, zulks in haren naam te moeten doen.⁷⁶

Opmerkelijk is tevens de manier waarop de Amsterdamse vrouwen het adres afsloten. Ze schrijven dat ze erop vertrouwen dat de koning ‘onpartijdig zal oordelen, en niet enkel op tijdelijk belang.’⁷⁷ Alhoewel ze eerder schreven dat ze zich niet willen inmengen met politieke uitlatingen, is dit toch een duidelijk advies aan de koning wat betreft de kwestie en niet geheel onpartijdig zoals de vrouwen zelf schreven. Daarmee is deze vrouwenpetitie wel degelijk een vorm van politiek protest.

De vrouw die geen moeder kan zijn

In het voorwoord van jaargang 1855-1856 van het tijdschrift van de NMBAS werden ‘Nederlandsche vrouwen en moeders’ direct aangesproken en opgeroepen om zich uit te spreken en in te zetten tegen de slavernij. Dit, terwijl vrouwen werden uitgesloten van lidmaatschap van de NMBAS.⁷⁸ Nadat meerdere voorbeelden werden opgesomd waarom mannen zich zouden moeten bekommeren om het lot van tot slaafgemaakte mensen, worden ook Nederlandse vrouwen aangesproken als moeders wiens ‘heil van uw teeder kroost na aan het harte ligt’.⁷⁹ Niet alleen mannen, maar ook vrouwen zou de situatie aan het hart moeten gaan, omdat zij zich als moeder als geen ander kunnen voorstellen hoe erbarmelijk deze leefomstandigheden zijn. Er wordt duidelijk ingespeeld op het oproepen van emotie bij vrouwen. Vrouwen die gebukt gaan onder het systeem van slavernij kunnen simpelweg hun rol als moeder niet vervullen. De tot slaafgemaakte vrouw is slechts eigendom van een meester met het doel winst te maken, waardoor ‘een groot aantal jonge slavenkinderen door gebrek aan moederlijke zorg van lieverlede omkomt’.⁸⁰

Vrouwen worden niet alleen genoemd omdat ze zich als moeder zo goed kunnen inleven in het lot van tot slaafgemaakten seksegenoten:

⁷⁶ ‘Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, 29 aug. nr. 9’.

⁷⁷ ‘Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, 29 aug. nr. 9’.

⁷⁸ Janse, ‘Een voorzichtig experiment’, 93.

⁷⁹ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 1855, 4.

⁸⁰ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 4.

Gij, niet geroepen om op kansel of in raadzaal het woord te voeren ter bevordering van de groote belangen der menschheid, oefent niet te min in den stillen huiselijken kring en niet alleen daar, maar in vele betrekkingen van het gezellige leven een te belangrijken invloed op geheel de maatschappij uit, dan dat wij zouden vergeten ook u op te roepen om tegen de slavernij als tegen een gruwel te getuigen.⁸¹

Zoals eerder gezegd vertegenwoordigden vrouwen het Nederlandse huiselijkheidsideaal. Ondanks het feit dat vrouwen geen politieke stem mochten vertegenwoordigen, hadden zij een belangrijke positie in huiselijke kringen, en in ‘vele betrekkingen van het gezellige leven’. In het voorwoord van het tijdschrift wordt deze rol expliciet benoemd en erkend, in het bijzonder hun rol in de vorming en beïnvloeding van de publieke opinie. Het is aan vrouwen om ervoor te zorgen dat de gruweldaden die de slavernij veroorzaakt ook in huiselijke kring worden gevoeld. Alhoewel vrouwen hiermee actief worden betrokken bij de antislavernijbeweging, blijven de rollen van mannen en vrouwen gescheiden. Impliciet wordt gesteld dat vrouwen binnen de huiselijke kringen verantwoordelijk zijn, en mannen alles daarbuiten op zich nemen.

Desalniettemin beperkt het tijdschrift zich in het specifiek aanspreken van vrouwen niet alleen tot dit voorwoord. In de volgende jaargang, dat van 1856-1857, is het gedicht ‘De Slavin Moeder’ van de onderwijzer A. de Vletter opgenomen. Dit gedicht was voor de publicatie in het tijdschrift al voorgedragen op een gemengde bijeenkomst van de NMBAS.⁸² Niet alleen staat de vrouw centraal in de tekst van het gedicht, het is ook gericht aan vrouwen en moeders in het bijzonder. Het is opmerkelijk dat het gedicht juist is geschreven door een man, die probeert universele moedergevoelens te beschrijven. Het moederschap wordt in 49 strofen gebruikt om te zorgen bij Nederlandse moeders in eerste instantie belangstelling op te wekken, maar ook medelijden ten aanzien van het lijden van de tot slaafgemaakte moeder. Op deze manier wil de dichter dat Nederlandse vrouwen zich identificeren met het leed en lot van de tot slaafgemaakte vrouw. De eerste strofen van het gedicht gaan dan ook vooral over de liefde van de moeder voor haar kind:

Te waken voor haar kind, dat is haar zaligst streven,
O! is 't haar kleine wel, 't brengt wellust in haar hart,
Zijn zoete levensvreugd biedt vreugd ook aan haar leven
Maar ook als 't lijden treft, dan voelt zij mee de smart.⁸³

Vanuit dit gevoel zouden Nederlandse vrouwen zich kunnen vereenzelvigen met het gevoel van de vrouwen in de koloniën. Dit gevoel getuigt volgens de dichter van menselijkheid en beschaving. Het

⁸¹ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 1855, 4.

⁸² Janse, ‘Een voorzichtig experiment’, 105.

⁸³ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 2 (Martinus Nijhoff, 1856), 90. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11glYoC>.

moedergevoel bestaat ongeacht de omstandigheden, maar het zijn juist deze omstandigheden die het gevoel van de moeder zwaarder maken. Hier wijst het gedicht expliciet naar de emotie die deze verbeelding oproept. Wanneer de lezer zich verplaatst in het lot van deze vrouwen, kan dat niet anders dan tranen oproepen, schrijft de dichter:

O! stelt hun toestand u, zoo mogelijk, voor de zinnen
En zucht bij 't droevig lot, dat daar den slaaf verbeidt,
Stort tranen over 't wee, de martling dier slavinnen,
't Zijn tolken van uw hart, van uwe menschlijkheid.⁸⁴

Steeds meer gaat het gedicht over het lijden van de moeder op het moment dat haar kind ziek is. De dichter schrijft dat er geen pijn of uitdagingen zo groot kunnen zijn, of moedergevoelens overheersen.

Wat ook verstompen mogt, hoe 't lot haar mogt verlagen,
Haar moederharte klopt; o! 't zwaarste licghaamsleed,
Hoe 't ook de ziele pijn, de borst van smart doet jagen,
Geen jammer drukt zoo diep, dat zij haar kind vergeet.⁸⁵

Bij tegenspoed, pijn en verdriet bidden Nederlandse vrouwen tot God, maar de dichter stelt de vraag hoe dit geldt voor tot slaafgemaakte vrouwen. Volgens hem is de tot slaafgemaakte vrouw eenzaam in haar lot en smeekbedes om hulp voor haar kind:

U blijft een zoete troost, ook in die donkere ure,
U sterkt, bij 't grootst verlies, het vast geloof in God.
Haar? Nergens vindt zij troost, waar 't oog ook heen moog turen,
Zij staat schier gansch alleen, bij 't grievendst levenslot.⁸⁶

Het is duidelijk dat de dichter met belangstelling en medelijden de lezer wil aansporen om zich in te zetten tegen de afschaffing van de slavernij. Hierbij vormt het oproepen van emoties een belangrijke leidraad naar moraliteit.⁸⁷ Net zoals in *Slaven en Vrijen* wordt daarom de onverschilligheid van de Nederlandse bevolking bekritiseerd in dit gedicht:

⁸⁴ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 91.

⁸⁵ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 92.

⁸⁶ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 93.

⁸⁷ Martha Nussbaum, *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*, 1ste dr. (Cambridge, U.K. ; Cambridge University Press, 2003), <http://catdir.loc.gov/catdir/toc/cam025/2001018087.html>.

Te lang reeds zag men 't aan met onverschillige oogen,
Als blind voor 's naasten leed, als doof voor 's naasten klagt:
Zal 't christelijk Nederland nog langer 't kwaad gedoogen?
Wordt vruchtloos nog uw hulp, uw bijstand ingewacht?⁸⁸

Dit gedicht als humanitair narratief probeert de lezer mee te nemen in de ervaringen en gevoelens van de tot slaafgemaakte vrouw en moeder. Daarbij wordt in het bijzonder de vrouwelijke lezer aangesproken. Het moederschap, de bezorgdheid en liefde voor haar kind, en de onmacht die het systeem van de slavernij veroorzaakt ten aanzien van het vervullen en volgen van deze gevoelens worden gedetailleerd beschreven. Tegelijkertijd maakt de dichter duidelijk op welke manier de vrouwen in de koloniën kunnen worden verlost van dit leiden.

Samenwerking tussen mannen en vrouwen

Het gedicht in het tijdschrift van de NMBAS laat zien dat ook mannen in hun verenigingen meer aandacht en ruimte gingen besteden aan het humanitaire narratief over de slavernij en de rol die vrouwen vervulden om de afschaffing te bevorderen. Niet alleen werden vrouwen genoemd in het tijdschrift, maar er was ook actieve samenwerking tussen mannen en vrouwen. De NMBAS werkte samen met vrouwenvereniging het 'Dames-Comité te Amsterdam ter bevordering van de Evangelieverkondiging en de Afschaffing der Slavernij in Suriname'. Deze vereniging bestond uit vrouwen veelal afkomstig uit de gegoede burgerstand, onder leiding van de 28-jarige Anna Amalia Bergendahl.⁸⁹ Zij was onder andere geïnspireerd door de Britse vrouwelijke abolitionist Elizabeth Fry en hield zich in de jaren voor het oprichten van het Dames-Comité al bezig met het bevragen van de geldende normen over vrouwen en mannen.⁹⁰ Bergendahl kwam uit een familie waar filantropie door middel van het verkopen van handwerken een belangrijk onderdeel was, en zo kon deze kennis en ervaring inzetten toen ze het Dames-Comité oprichtte.

In het tijdschrift van de NMBAS publiceerde het Dames-Comité jaarlijks over de activiteiten die zij ondernamen. Een belangrijk onderdeel van het werk van de vrouwenvereniging was het verloten van handwerken. Het geld dat hiermee werd opgehaald werd in samenwerking met de NMBAS gebruikt om tot slaafgemaakten vrij te kopen.⁹¹ Op deze manier was het Dames-Comité een belangrijk onderdeel van het succes van de NMBAS. De vrouwen publiceerden jaarlijks over de behaalde successen, dat wil zeggen hoeveel tot slaafgemaakten waren vrijgekocht en hoeveel geld er was ingezameld. Ze schreven ook over de toekomstige lotingen die zouden plaatsvinden. Elk bericht

⁸⁸ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 1856, 103.

⁸⁹ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 103.

⁹⁰ Janse, 103.

⁹¹ Janse, 99.

werd afgesloten met een oproep aan de bevolking om zich te blijven inzetten voor de afschaffing van de slavernij. In jaargang 1858-1859 werd in het bijzonder aandacht gevraagd voor het vrijkopen van tot slaafgemaakte vrouwen. In de laatste zinnen wordt gerefereerd naar dezelfde rollen die ook in de Amsterdamse vrouwenpetitie werden genoemd.

Het is echter nog ten allen tijde noodig, deze liefde door rijke vruchten te openbaren, bij voortduring der halve blijft het Comité bereid tot de ontvangst van gelden, en wel met het bepaalde doel om het benodigde bedrag te verzamelen tot den vrijkoop van een 12tal slavinnen, die in Christus den Heer gelooven, en hartelijk begeeren de weldaden die in het Evangelie zoo rijkelijk ook aan de vrouwen zijn verzekerd, deelachtig te worden; en inzonderheid eene vrije beschikking te hebben over haar eigen persoon, echtgenoot en kroost als vrouw en moeder te bezitten en te behouden.⁹²

Rond 1858 kwam de afschaffing van de slavernij steeds dichterbij, in het bijzonder toen een wetsvoorstel werd opgesteld die de afschaffing zou kunnen bewerkstelligen. De vrouwen waren echter bang dat men hierdoor zou denken dat de afschaffing zo dichtbij was, dat ‘het denkbeeld is ontstaan alsof zij reeds werkelijk afgeschaft is, of, spoedig afgeschaft wordende, de werkzaamheden van het Comité nutteloos zijn’. Zolang tot slaafgemaakten nog altijd als minderwaardige mensen worden gezien, moet men zich in blijven zetten voor de ‘medemensen’. Ze doen dan ook de volgende oproep:

Het is derhalve ter bevordering van het genoemde dat het Comité de krachtdadige medewerking van alle weldenkende vrienden der ongelukkige slaven dringend inroept; inroept ter wille van hen, van wie, ondanks dat zij of hunne voorouders gedurende meer dan honderd jaren onder het opzigt en de leiding hunner welmeenende (?) eigenaren of plantage-Directeuren hebben geleefd en gewerkt, evenwel nog dezer dagen uit Suriname wordt gezegd: dat de neger in beschaving nog slechts even boven het redelooze dier verheven is. Waarlijk naar ons inzien een treurig bewijs van den noodlottigen invloed van het stelsel der slavernij op alle geestelijke ontwikkeling! Dat dan ook onze pogingen iets mogen bijdragen ter leniging daarvan en niet minder ter verspreiding van het Christendom onder 40,000 medemenschen, die slechts spaarzaam door het licht des Evangeliums worden bestraald.⁹³

Alhoewel de NMBAS deze samenwerking met vrouwen stimuleerde en zelfs voor een belangrijk deel afhankelijk was van het ingezamelde geld van de handwerken, werden vrouwen nog steeds geacht zich niet in het openbaar uit te spreken over politieke kwesties. Door in huiselijke kring handwerken te maken, konden zij politieke ontwikkelingen bespreken binnen de kaders van hun vereniging. De

⁹² *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 4 (Martinus Nijhoff, 1858), 42. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11g1YoC>.

⁹³ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 162.

vrouwen zochten hiermee naar een nieuwe politieke positie door de grenzen en mogelijkheden binnen de norm te bevragen. Tegelijkertijd probeerden de vrouwen van het Dames-Comité daarom andere vrouwen aan te sporen zich aan te sluiten bij de nationale antislavernijbeweging. In het tijdschrift van 1857 schreven zij het volgende:

Mogt deze beknopte mededeeling tevens eenige Dames opwekken, om ook in andere steden dergelijke Commités daar te stellen, is men volgaarne bereid dienaangaande alle gewenschte inlichtingen te geven, en ingeval zoodanige Commités zich in verbinding wilden stellen met het te Amsterdam reeds gevestigde, zoo ware het voor de zaak der Afschaffing zekerlijk niet onbelangrijk, wanneer eene Algemeene Nederlandsche Dames-Vereeniging ter bevordering van de Afschaffing der slavernij tot stand kwame. Moge hiertoe de Algoede veler harten bewegen!

Namens genoemd Comité,

A. A. Bergendahl, *Pres.*

A. Klijnveld, *Thes.*⁹⁴

Er werd actief gezocht naar nieuwe verbinden en samenwerkingen met vrouwenverenigingen in andere steden. Tot een nationale vrouwenvereniging tegen de slavernij is het echter nooit gekomen. Publiekelijk uitlaten over politieke kwesties bleef nog altijd voorbehouden aan mannen. Desalniettemin is de oproep hiertoe op zichzelf al een vorm van politiek protest en het bevragen van de geldende normen.

In 1863 werd de slavernij officieel afgeschaft, alhoewel tot slaafgemaakten nog tien jaar moesten werken op de plantages.⁹⁵ Als *single-issue* vereniging had de NMBAS met de afschaffing haar doel bereikt, en kon daarom ophouden te bestaan. Terwijl de mannenvereniging werd opgeheven, ging het Dames-Comité door na 1863. Zij schrijven in het een stuk over de afschaffing het volgende:

Bestaat er somwijlen vrees eene verkeerde uitwerking der vrijheid, welnu, welk beter middel daartegen aan wenden, dan de verspreiding des Evangelies, en daaruit de slaven bekend te maken, met de goddelijke voorschrift en van de vruchten des geloofs nl . dankbaarheid, vergevensgezindheid, liefde, orde en werkzaamheid.⁹⁶

Alhoewel de vrouwen zich hadden ingezet om de slavernij af te schaffen, wilden zij zeker zijn dat de vrijheid van tot slaafgemaakten in goede banen zou worden geleid. Omdat het evangelie in de kolonie

⁹⁴ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*, 3 (Martinus Nijhoff, 1857), 134. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11g1YoC>.

⁹⁵ Janse, “Holland as a Little England”?, 148.

⁹⁶ ‘Een woord bij de aanstaande afschaffing der slavernij in Suriname op 1 Julij 1863’, 1863, 3. <http://lib.ugent.be/catalog/ggc01:35443800X>.

een belangrijk argument was voor de vrouwen om zich in te zetten in de koloniën, bleven zij geld inzamelen om zendelingen die in Suriname actief waren te ondersteunen.

Conclusie

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw waren humanitaire narratieven een onmisbaar instrument voor de antislavernijbeweging om medestanders voor hun zaak te bereiken. Binnen deze verhalen was in het bijzonder aandacht voor de positie van tot slaafgemaakte vrouwen. De abolitionisten waren het eens dat de slavernij op hen zwaarder drukte, omdat zij tegelijkertijd hun rol als moeder niet volledig konden vervullen. Het moederschap bleek een belangrijk argument om te strijden voor het verbeteren van de omstandigheden van tot slaafgemaakten. Vrouwen konden zich identificeren met deze moedergevoelens en hun perspectief was daarom een belangrijke aanvulling op mannen. Zelfs de NMBAS, de vereniging die uitsluitend bestond uit mannen en waarvan vrouwen niet officieel lid mochten worden, publiceerde teksten over het lot van vrouwen. Zij gingen een samenwerking aan met het Amsterdamse Dames-Comité, de belangrijkste vrouwenvereniging voor de afschaffing van de slavernij. In het jaarblad van de NMBAS publiceerde het Dames-Comité over het verkopen handwerken. De vrouwen gebruikten dit als middel om de politieke norm te bevragen.

Conclusie

Terwijl andere Europese koloniale mogendheden als Engeland en Frankrijk de slavernij al in respectievelijk 1833 en 1848 afschaften, was er in de Nederlandse samenleving lange tijd weinig aandacht voor de afschaffing in de Nederlandse koloniën. Het is echter te eenvoudig om te stellen dat er simpelweg geen interesse was vanuit de bevolking voor de slavernij. Nederlandse abolitionisten adapteerden hun strategieën aan de nationale context, waardoor zij kozen voor een enigszins gematigde strategie vergeleken met bijvoorbeeld de Engelse antislavernijbeweging. Desalniettemin bestond de Nederlandse antislavernijbeweging, zeker in de vroege jaren, voornamelijk uit de mannelijke (politieke) elite die uit angst voor revolutie bewust haar kleinschalige karakter wilde behouden.⁹⁷ Toch ontving de koning al in 1842 de eerste vrouwenpetitie uit Rotterdam.⁹⁸ Hierin schreven 130 vrouwen dat zij zich genoodzaakt voelden om zich ook uit te spreken tegen de slavernij, en vroegen voorzichtig aandacht voor het lijden van de tot slaafgemaakte vrouwen. Wanneer in 1855 de tweede vrouwenpetitie wordt aangeboden, ditmaal uit Amsterdam, kan deze petitie met 680 handtekeningen niet alleen op veel meer medestanders rekenen, maar wordt de rol van vrouwen ook veel explicieter genoemd.⁹⁹ Voor een belangrijk deel is dit te verklaren door het feit dat de opkomst van humanitaire narratieve over de slavernij tot meer bewustzijn en identificatie met tot slaafgemaakten vanuit de samenleving zorgden. Hierin stond de rol van de vrouw als moeder, dochter en echtgenote vaak centraal. De slavernij maakte het onmogelijk en ondraaglijk voor vrouwen om deze rollen te vervullen. Niet alleen vrouwen gingen zich uitspreken over het lot van tot slaafgemaakte vrouwen, maar ook mannenverenigingen werden zich bewust van dit narratief. Vrouwen en mannen gingen dan ook samenwerken, alhoewel verdeeld in verschillende verenigingen. Vrouwen ondersteunden mannenverenigingen door het inzamelen van geld met handgemaakte werken, en mannen publiceerden in hun tijdschriften over de werkzaamheden van vrouwen.

Dit onderzoek laat zien hoe vrouwen in de negentiende eeuw door de opkomst van de Nederlandse antislavernijbeweging nieuwe politieke ruimtes gingen ontdekken. Het doel van dit onderzoek was om de genderrollen in de Nederlandse samenleving te onderzoeken in het licht van antislavernijverenigingen. Daarbij heb ik specifiek gekeken naar de rol en positie van vrouwen in deze beweging. Dit levert nieuwe inzichten op in de genderdynamiek binnen maatschappelijke verenigingen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving. Met dit onderzoek heb ik geprobeerd niet zozeer in te gaan op semantische discussies over het feminisme met de vraag of deze vrouwen al dan niet als voorlopers van het feminisme moeten worden gezien. Deze vragen hebben

⁹⁷ Janse, 'Een voorzichtig experiment', 74.

⁹⁸ 'Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim'.

⁹⁹ 'Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, 29 aug. nr. 9'.

lang het historiografisch debat over de rol van vrouwen gedomineerd, maar ik heb geprobeerd specifiek te kijken naar de genderrollen in de Nederlandse antislavernijbeweging en daarmee naar de rol van vrouwen ten opzichte van mannen. Dit onderzoek gaat daarom vooral over hoe deze positie binnen de bredere antislavernijbeweging vorm krijgt. Er wordt antwoord gegeven op de vraag wat de rol van vrouwen was in de negentiende-eeuwse Nederlandse abolitionistische beweging en hoe de bredere politieke betekenis van de betrokkenheid van vrouwen bij deze beweging kan worden geïnterpreteerd. Vanuit een intersectionele lens, met de *matrix of domination* in ogenschouw, krijgt dit onderzoek een kader waarmee de positie van vrouwen in de negentiende-eeuwse Nederlandse samenleving inzichtelijk kan worden gemaakt. Daarmee helpt dit raamwerk te begrijpen in welke mate en op welke manier deze vrouwen hun opgelegde positie in de maatschappij uitdaagden.¹⁰⁰ Tegelijkertijd kan de positie van vrouwen op deze manier worden vergeleken met die van mannen. Enerzijds zochten vrouwen de grenzen op van hun politieke zeggenschap en invloed op het publieke debat over de slavernij, en hoe zij ten opzichte van mannen een plek konden innemen in dit debat. Toen er meer aandacht kwam voor de rol van vrouwen in humanitaire narratieve over de slavernij, waar het moederschap een belangrijk onderdeel van was, hadden vrouwen een unieke positie ten opzichte van mannen. Zij deelden de universele moedergevoelens die in de verhalen werden beschreven, en zetten hun gedeelde emoties en ervaringen in om zich uit te spreken tegen het lijden van tot slaafgemaakte vrouwen. Humanitaire narratieve beïnvloedden niet alleen vrouwen om zich aan te sluiten bij de antislavernijbeweging, maar vrouwen hadden ook invloed op mannen. In de negentiende eeuw werd gedacht dat vrouwen een sterker moreel bewustzijn hadden dan mannen, waardoor zij de emotionele argumenten tegen de slavernij op zich namen. In die zin hadden mannen vrouwen nodig om hun boodschap bij een breder publiek te krijgen, en een grotere achterban te krijgen voor de uiteindelijke afschaffing van de slavernij.

Anderzijds verlegden vrouwen de grenzen van het politieke domein. In de Nederlandse negentiende-eeuwse samenleving was het politieke domein uitsluitend voor mannen en vormden daarmee de norm. Deze grenzen werden opnieuw uitgevonden door vrouwenpetities aan te bieden aan de koning. Omdat mannen vaak nauwe banden hadden met de politieke elites, of zelf onderdeel waren van deze groep, konden zij zich minder vrijelijk uitspreken over de slavernij. Vrouwen daarentegen hadden geen politieke agenda omdat zij helemaal niet werden geacht zich bezig te houden met politieke aangelegenheden. Zodoende konden zij juist makkelijker manoeuvreren in het politieke debat. Weliswaar bestempelden de vrouwen zelf het aanbieden van petities niet als politieke daad, toch mogen we dit wel degelijk zien als het verleggen en beproeven van de politieke grenzen.

¹⁰⁰ Crenshaw, 'Mapping the Margins'.

Tegelijkertijd laat dit onderzoek zien hoe vrouwen in de negentiende eeuw door de opkomst van humanitaire narratieve zich niet alleen tot seksegenoten in de Nederlandse koloniën gingen verhouden, maar ook reflecteerden op hun eigen positie als vrouw in de samenleving. Alhoewel de Nederlandse samenleving tot een hoge mate sekse-gesegregeerd was in de negentiende eeuw, en vrouwen hoofdzakelijk verantwoordelijk waren voor het huiselijke domein, beseften vrouwen hun relatieve vrijheid ten opzichte van tot slaafgemaakte vrouwen. Hierdoor was er minder aandacht voor het verbeteren van de eigen positie in de Nederlandse samenleving, maar gingen zij zich juist inzetten voor het lot van vrouwen die gebukt gingen onder de slavernij.

Desalniettemin moet worden vastgesteld dat de vrouwen die zich inzetten tegen de slavernij over het algemeen, net als mannen, in elitaire kringen begaven. Sociale klassen spelen daarmee een belangrijke rol in de Nederlandse antislavernijbeweging. Alhoewel de Amsterdamse vrouwenpetitie door vrouwen uit alle lagen van de samenleving werd ondertekend, bestond het Dames-Comité vooral elite vrouwen. Tevens stond het religieuze aspect van deze verenigingen centraal. De Nederlandse antislavernijbeweging was daarmee vooral een beweging binnen de christelijke, elitaire kringen.

Dit onderzoek geeft niet alleen een beeld van waarom de slavernij in Nederland later werd afgeschaft dan in bijvoorbeeld Engeland en Frankrijk. Alhoewel lange tijd weinig aandacht was voor vrouwen in de antislavernijbeweging, laat dit onderzoek zien dat vrouwen een belangrijke rol vertegenwoordigden binnen de strijd om de afschaffing. Je zou kunnen stellen dat de rol van vrouwen in de antislavernijbeweging een van de eerste vormen van politiek zeggenschap vormt. Of deze vrouwen kunnen worden gezien als voorlopers van het feminisme hangt af van de definitie die wordt gehanteerd voor het feminisme, maar vast staat dat zij wel degelijk zowel de maatschappelijke norm uitdaagden en de grenzen verlegden. In die zin heeft de betrokkenheid van vrouwen een bredere politieke betekenis, omdat vrouwen nieuwe politieke ruimtes ontdekten en opnieuw vormgaven.

In dit onderzoek is gekeken naar een relatief korte periode, van grofweg 1840 tot 1863 toen de slavernij in Nederland officieel werd afgeschaft. Vervolgonderzoek zou kunnen kijken naar welke lessen uit de Nederlandse antislavernijbeweging zijn meegenomen door latere vrouwenverenigingen of -bewegingen in het bijzonder. Zoals gezegd werden de grenzen van het publieke en politieke debat opgezocht en verlegd door vrouwen, en het zou interessant zijn om te kijken naar hoe dit latere soortgelijke verschuivingen heeft beïnvloed. Daarbij komt dat het Dames-Comité voornamelijk uit elitaire vrouwen bestond, waardoor een breder beeld van de publieke opinie op de slavernij kan worden geschetst wanneer ook vrouwen uit andere lagen van de samenleving worden onderzocht. Daarnaast is het interessant om te kijken of, en zo ja, welk, direct contact er tussen Nederlandse vrouwelijke abolitionisten en tot slaafgemaakte vrouwen in de Nederlandse koloniën was. Ook al is het geschreven bronmateriaal vanuit tot slaafgemaakten summier, zou het een waardevolle toevoeging zijn aan dit onderwerp. Door niet alleen te begrijpen hoe het schrijven door anderen over

de gruwelen van de slavernij het publieke bewustzijn heeft beïnvloed, maar juist ook directe uitwisselingen van ervaringen, kan een beter beeld worden geschetst van de dynamiek tussen Nederlandse en tot slaafgemaakte vrouwen.

Bibliografie

Literatuur

- Crenshaw, Kimberlé. 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color'. *Stanford Law Review* 43, nr. 6 (juli 1991): 1241. <https://doi.org/10.2307/1229039>.
- Drenth, Annemieke van, en Francisca de Haan. *The rise of caring power: Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- Hill Collins, Patricia. *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. 2nd ed. Routledge classics. New York: Routledge, 2009.
- Hunt, Lynn. *Inventing Human Rights: A History*. New York: Norton, 2008.
- . *Inventing Human Rights: A History*. 1. publ. as a paperback. New York: Norton, 2008.
- Janse, Maartje. 'Een voorzichtig experiment'. In *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*, 73–128. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007.
- . "'Holland as a Little England"? British Anti-Slavery Missionaries and Continental Abolitionist Movements in the Mid Nineteenth Century'. *Past & Present* 229, nr. 1 (november 2015): 123–60. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtv037>.
- . 'Inleiding'. In *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*, 9–26. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007.
- . 'Naar buitenlands voorbeeld'. In *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*, 27–72. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007.
- . 'Op de grens tussen staat en civil society. Samenwerking tussen hervormers en politici, 1840-1880'. *De Negentiende Eeuw: documentatieblad Werkgroep 19e Eeuw* 35, nr. 4 (2011): 169–88.
- . "'What Value Should We Attach to All These Petitions?": Petition Campaigns and the Problem of Legitimacy in the Nineteenth-Century Netherlands'. *Social Science History* 43, nr. 3 (2019): 509–30. <https://doi.org/10.1017/ssh.2019.18>.
- Kloek, Els. *Vrouw des huizes: een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*. Amsterdam: Balans, 2009.
- Laqueur, Thomas W. 'Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative'. In *The New Cultural History*, onder redactie van Lynn Hunt, 176–204. University of California Press, 1989. <https://doi.org/10.1525/california/9780520064287.003.0008>.
- Midgley, Clare. 'British Abolition and Feminism in Transatlantic Perspective'. In *Women's Rights and Transatlantic Antislavery in the Era of Emancipation*, onder redactie van Kathryn Kish Sklar en James Stewart, 121–36. Yale University Press, 2007. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300115932.003.0007>.
- Nussbaum, Martha. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. 1ste dr. Cambridge, U.K.; Cambridge University Press, 2003. <http://catdir.loc.gov/catdir/toc/cam025/2001018087.html>.
- Reinsma, Riemer. *Een merkwaardige episode uit de geschiedenis van de slavenemancipatie, 1863-1963*. Van Goor Zonen, 1963.
- Sas, Nicolaas Cornelis Ferdinand. 'Het Huis van Thorbecke'. In *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*, 457–520. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.

- Sklar, Kathryn Kish, en James Brewer Stewart, red. *Women's rights and transatlantic antislavery in the era of emancipation*. New Haven: Yale University Press, 2007.
- Velde, Henk te, en Remieg Aerts. 'Van Grondwet tot Grondwet. Oefenen met Parlement, Partij en Schaalvergroting 1848-1917'. In *Land van kleine gebaren, 99 - 178*. SUN, 1999, 1999.
- Visser, Yuri. 'Slaven en vrijen – Wolter Robert van Hoëvell'. Historiek, 18 september 2020. <https://historiek.net/suriname-is-een-donkere-bladzijde-in-de-geschiedenis-van-nederland/23154/>.

Primaire bronnen

Digitale bronnen

- 'Een woord bij de aanstaande afschaffing der slavernij in Suriname op 1 Julij 1863', 1863. <http://lib.ugent.be/catalog/ggc01:35443800X>.
- Hoëvell, Wolter Robert van. *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet*. 2de dr. Zaltbommel: Joh. Noman en Zoon, 1855. https://www.dbnl.org/tekst/hoev004slav01_01/colofon.php.
- Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*. 1. Martinus Nijhoff, 1855. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11g1YoC>.
- Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*. 2. Martinus Nijhoff, 1856. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11g1YoC>.
- Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*. 3. Martinus Nijhoff, 1857. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11g1YoC>.
- Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij*. 4. Martinus Nijhoff, 1858. <https://books.google.nl/books?id=zjj0G11g1YoC>.

Nationaal Archief: Archief Ministerie van Koloniën

- 'Adres-Looman-Ketelaar, Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën 1850-1900 inv.nr. 450, nr. 9'.
- 'Nationaal Archief, Archief Ministerie van Koloniën, inv. nr. 4283 nr. 341 geheim'. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.10.01/invnr/4283/file/NL-HaNA_2.10.01_4283_0320?query=4283

Collectie Ackersdijck Universiteitsbibliotheek Utrecht

- 'J.C Baud aan A. Bogaers, UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 155', augustus 1842.
- 'UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 16A8'.
- 'UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 154a'.
- 'UBU, Collectie Ackersdijck, HS1152, 165a'.